

ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ СУБ'ЄКТОМ ЗЛОЧИНУ

Стаття присвячена дослідженню питання доцільності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавстві України.

Ключові слова: юридична особа, суб'єкт злочину, заходи кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб.

Законопроектом № 2032 від 17.01.2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» пропонується доповнити Загальну частину Кримінального кодексу України (далі – КК України) розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [31]. Отже, актуальності набуває проблема встановлення за певні злочини відповідальності юридичних осіб.

З даної проблематики 1 – 14 квітня 2013 р. в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України відбулася Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Проблеми впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб», учасники якої, в тому числі й колектив кафедри кримінального права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», погодились із передчасністю та практичною недоцільністю встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні [30].

Визначення доцільності або недоцільності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавстві України розпочнемо з дослідження чинного законодавства України про кримінальну відповідальність.

Суб'єктом злочину за ст. 18 КК України може бути тільки *фізична особа*, тобто людина. Законодавство про кримінальну відповідальність визначає, що суб'єктом цього злочину може бути громадянин України, іноземний громадянин (підданий), а також особа без громадянства, які є підсудними судам України (статті 6–8, 18 КК України) [13]. Таку ж позицію щодо визнання суб'єктом злочину лише фізичної особи займає кримінальне законодавство багатьох країн (наприклад, Китайської Народної Республіки (ст. 17) [24, с. 20-21], Туркменістану (ст. 20) [28, с. 242], Республіки Азербайджан (ст. 19) [6, с. 48], Республіки Болгарія (ст. 31) [7, с. 42], Республіки Казахстан (ст. 14) [8, с. 38], Республіки Таджикистан (ст. 22) [27, с. 39], Російської Федерації (ст. 19) [6, с. 34] тощо).

Спроби встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб як суб'єкта злочину були, зокрема, в проектах КК України, Російської Федерації, Республіки Казахстан. Однак у результаті недостатньої відпрацьованості цього інституту й численних складнощів у його реалізації, він не був законодавчо оформлений [5, с. 9-10].

Разом із тим кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн (США, Канада, Великобританія, Данія, Литовська Республіка, Франція, Нідерланди тощо) допускає кримінальну відповідальність юридичних осіб.

На основі рекомендацій, що впливають із міжнародних договорів, окремі дослідники (О. О. Бахуринська [2, с. 119, 120], І. Б. Медицький [14, с. 281–284], О. О. Михайлов [15, с. 13], В. І. Осадчий, Е. М. Кісілюк [17, с. 64–70], О. Ф. Пасека [18, с. 12] Р. І. Таш'ян [22, с. 166-167] та ін.) пропонують увести кримінальну відповідальність юридичних осіб в Україні шляхом внесення змін до КК України.

Щодо обґрунтування необхідності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб її прихильники зазначають, що об'єктивацію воля знаходить лише в цілеспрямованих діях (бездіяльності), тобто у вчинку особи (як фізичної, так і юридичної), що є єдиною формою, в якій воля може виражатися. Зазначається, що принцип індивідуалізації покарання ставить

проблему лише технічного характеру, тобто проблему розподілу тягаря кримінальної відповідальності, оскільки така відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб. Прихильники кримінальної відповідальності юридичних осіб особливо звертали й звертають увагу на значну шкоду, яка заподіюється, наприклад, при вчиненні екологічних злочинів, а також на те, що можливість виплати штрафів у фізичних та юридичних осіб дуже відрізняється [15; 16, с. 3]. Визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів у найбільш вразливих сферах суспільних відносин створить, на думку О. О. Михайлова, умови для швидкої й невідвортної відповідальності за екологічні, деякі економічні, комп'ютерні та інші злочини [15, с. 6-7].

Пропонується визнавати юридичну особу винною у вчиненні злочину, якщо вона мала можливість для дотримання правил і норм, за порушення яких передбачена кримінальна відповідальність, не приклала допустимих та необхідних відповідно до законодавства зусиль для виконання покладених на неї обов'язків, а також не використала всіх залежних від неї заходів (прав і можливостей) для попередження злочину [1, с. 16].

В. М. Смітєнко та Г. І. Агафонов, будучи прихильниками кримінальної відповідальності юридичних осіб, обґрунтовують свою позицію даними досліджень у сфері соціальної психології про перетворення спільноти людей на суб'єкта активної діяльності [21, с. 50]. На думку П. Л. Фріса, кримінально-правові заходи впливу щодо юридичних осіб, які, до речі, добре відомі світовій практиці (заборона чи призупинення діяльності в цілому або окремих її видів тощо), мають бути передбачені й українським законодавством [29, с. 158]. Якби діяльність юридичної особи була заборонена, обмежена і т. ін., була б ліквідована реальна база (і часто – передусім, матеріальна) організованої злочинності, що стало б фактором запобігання новим злочинним проявам [Там само, с. 159]. Проте П. Л. Фріс не зазначає, що заборона діяльності юридичної особи може бути успішно здійснена згідно з цивільним законодавством поряд з притягненням до кримінальної відповідальності певних фізичних осіб, наприклад, керівників юридичної особи.

Р. І. Скрипченко на підтримку можливого визнання юридичної особи суб'єктом злочину в майбутньому також зазначає, що серед видів покарання, передбачених КК України, існують штраф і конфіскація майна, тобто санкції для юридичної особи вже є. Більш того, на думку цього дослідника, «в Особливій частині КК є розділи, в яких зібрані склади злочинів, що можуть бути діяннями, вигідними не для посадових осіб, а для юридичної особи в цілому» [20, с. 108]. Останні міркування, щоправда, недостатньо аргументовані й не підтверджені прикладами.

Пропозиції, що зустрічалися в юридичній літературі стосовно передбачення в КК України кримінальної відповідальності юридичних осіб, справедливо не знайшли підтримки законодавця [12, с. 148], оскільки викликають низку заперечень.

По-перше, міжнародні договори, ратифіковані від імені України, не вимагають встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, у ст. 18 «Відповідальність юридичних осіб» Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (підписана від імені України 27.01.1999 р., ратифікована Україною 18.10.2006 р.) зазначається, що у зв'язку з вчиненням кримінальних правопорушень слід вирішувати питання про відповідальність юридичних осіб. Проте вимоги встановлення саме кримінальної відповідальності немає [11].

У ст. 10 Конвенції ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» від 15.11.2000 р. (підписана 15.11.2000 р., ратифікована 04.02.2004 р., набула чинності для України 21.05.2004 р.) встановлюється, що за умови дотримання правових принципів держави-учасниці відповідальність юридичної особи може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною [7].

У ст. 26 Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003 р. (підписана від імені України 11.12.2003 р., ратифікована 18.10.2006 р., набула чинності для України 01.01.2010 р.) зазначено, що відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільно-правовою чи адміністративною [8].

Як бачимо, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ст. 18), Конвенція ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» (ст. 10) та Конвенція ООН проти корупції (ст. 26) не зобов'язують Україну встановити кримінальну відповідальність (так само як і заходи кримінально-правового характеру) щодо юридичних осіб. Зазначені нормативні акти рекомендують встановити найбільш ефективну юридичну відповідальність і не вимагають встановлення саме кримінальної відповідальності юридичних осіб за злочини [10, с. 76].

По-друге, не варто забувати, що одними з базових принципів законодавства України про кримінальну відповідальність є індивідуалізація відповідальності та відповідальність особи за наявність її вини (статті 61 і 62 Конституції України [9], статті 2 і 23 КК України [13]). Чи коректно вести мову про вину юридичної особи? На нашу думку, її немає; є вина певної фізичної особи (осіб), через яку більшість працівників мають реальний шанс опинитися без роботи і засобів для існування. При розслідуванні діянь, вчинених проти безпеки виробництва, слідчі та суд усе одно будуть змушені встановлювати винність фізичних осіб. Отже, дуалізм відповідальності (одночасно фізичних та юридичних осіб) суперечить таким принципам кримінального законодавства України, як індивідуалізація відповідальності та відповідальності особи за наявності її вини.

По-третє, через злочинні дії однієї чи кількох осіб може бути прийнято рішення про закриття підприємства (шахти, гірничо-збагачувального комбінату тощо). Після цього, зокрема, рівень злочинності, особливо насильницької та корисливої, значно зросте, оскільки звільненим працівникам треба й надалі десь знаходити засоби для існування. Також при ймовірній ліквідації виробництв (будівельних, гірничих, енергетичних та багатьох ін.) держава зазнає значних збитків, національна безпека може опинитися під загрозою внаслідок ліквідації значної частини промисловості. Очевидно, що поспішне запозичення досвіду окремих іноземних держав про кримінальну відповідальність юридичних осіб матиме напевне набагато більше шкідливих

наслідків, аніж користі та переваг. Тобто при ймовірному визнанні юридичних осіб нарівні з фізичними суб'єктами злочинів замість покращення ситуації буде відбуватися її явне погіршення [10, с. 76-77].

По-п'яте, відповідальність юридичних осіб існує в чинному вітчизняному законодавстві – адміністративному, господарському та цивільному. Прихильники визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів ще одним із видів покарань пропонують встановити відносно них штраф, мотивуючи це необхідністю поповнення державного бюджету України. Однак накласти штраф чи збільшити його розмір (хоч до безкінечності) можна за допомогою адміністративного, господарського та цивільного законодавства України без втручання у кримінальне. Інша справа – вдосконалити механізм стягнення відповідних коштів за порушення цивільного, господарського або іншого регулятивного законодавства з метою їх обов'язкового застосування [3, с. 180].

По-шосте, слід врахувати реалії сьогодення, правосвідомість, менталітет населення, соціальні умови в Україні, можливі помилки та зловживання з боку окремих суддів і працівників правоохоронних органів, коли, наприклад, постане питання про ліквідацію юридичної особи внаслідок її притягнення до кримінальної відповідальності.

По-сьоме, за один і той же злочин більше одного разу не слід відповідати. Стаття 2 КК України зазначає, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за один і той же злочин більше одного разу [13]. Інакше санкція, застосована до юридичної особи, – є ще й санкцією до фізичної особи – порушника законодавства. Притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва призведе до подвійної кримінальної відповідальності певних фізичних осіб – керівників або власників таких юридичних осіб за одне й те саме правопорушення, що суперечить ст. 61 Конституції України [9].

По-восьме, ні в кого не викликає сумнівів ідея, що кримінальне законодавство повинно бути справедливим. Право повинно розглядатися як засіб забезпечення справедливості [19, с. 28]. На думку професора

В. І. Борисова, застосування до юридичної особи кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва у вигляді визнання її винною у вчиненні злочину та накладенні відповідних санкцій не може бути справедливим по відношенню хоча б до рядових працівників виробництва, які у своїй більшості ніяким чином не впливали на прийняття та реалізацію злочинних рішень керівників юридичної особи [4, с. 79].

З огляду на це є всі підстави вважати, що визнавати юридичних осіб суб'єктами злочинів недоцільно. Кардинальний перегляд чинного кримінального законодавства на даний час уявляється необґрунтованим, тому що суспільні відносини з 2001 р. (часу прийняття КК України) по 2013 р. суттєво не змінилися. Перевіреними у вітчизняних умовах є адміністративна, господарська та цивільна відповідальність юридичних осіб, що науково та практично доведено. Тому не повинні бути визнані суб'єктом злочину юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо). Якщо на якому-небудь підприємстві в результаті порушення певних правил виробництва, правил охорони праці загинули люди, кримінальну відповідальність має нести не підприємство, а конкретно винні в цьому фізичні особи. Це передбачено у багатьох статтях КК України (наприклад, статтях 223, 271, 272 та ін.) [13]. Багато вітчизняних учених і практиків не підтримують пропозицію щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочину через її практичну недоцільність та теоретичну необґрунтованість. Крім того, не всі положення, що є в інших правових системах, повинні буди прийняті українською кримінально-правовою доктриною.

У зв'язку з викладеним не можна підтримати законопроект № 2032 від 17.01.2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб».

Список літератури:

1. *Абашина Л. А.* Юридическое лицо как субъект уголовной ответственности : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Ин-т Бизнеса и Права Гос. образ. учреждения высшего проф. образ. «Орловский государственный технический ун-т / Л. А. Абашина. – М., 2008. – 25 с.

2. *Бахуринська О. О.* Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка / О. О. Бахуринська. – К., 2007. – 235 с.
3. *Борисов В. І.* Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : моногр. / В. І. Борисов, Г. С. Крайник. – Х. : Юрайт, 2012. – 296 с.
4. *Борисов В. І.* Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями / В. І. Борисов // Питання боротьби зі злочинністю. – 2008. – № 15. – С. 68–80.
5. *Волженкин Б. В.* Уголовная ответственность юридических лиц / Б. В. Волженкин. – СПб. : Юрид. ин-т Ген. прокуратуры РФ, 1998. – 40 с. – (Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе»).
6. Коментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [отв. ред. В. И. Радченко ; науч. ред. А. С. Михлин]. – М. : Спарк, 2000. – 862 с.
7. Конвенція ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» / підп. 15.11.2000 р., ратифік. 04.02.2004 р., набула чинності для України 21.05.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – Статті 1055-1056.
8. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. / підп. від імені України 11.12.2003 р., ратифік. 18.10.2006 р., набрала чинності для України 01.01.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10. – Ст. 506.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. *Крайник Г. С.* Щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочинів проти безпеки виробництва / Г. С. Крайник // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15.05.2008 р.). – Х. : Право, 2008. – С. 75–78.
11. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією / підп. від імені України 27.01.1999 р., ратифік. Україною 18.10.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44. – Ст. 2939.
12. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
13. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. : уведений в дію 01.09.2001 р. № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
14. *Медицький І. Б.* Юридична особа як суб'єкт злочину: теоретичні аспекти проблеми / І. Б. Медицький // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. тез за матеріалами IV Міжнар. конф. (Луцьк, 1-2 черв. 2007 р.). – Т. II. – С. 281–284.
15. *Михайлов О. О.* Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Михайлов. – К. : Академія адвокатури України, 2008. – 16 с.
16. *Наумов А. В.* Предприятие на скамье подсудимых / А. В. Наумов // Сов. юстиция. – 1992. – № 17/18. – С. 3.
17. *Осадчий В. І.* Проблеми встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб / В. І. Осадчий, Е. М. Кісілюк // Теоретико-прикладні проблеми протидії організованим злочинності та злочинам терористичної спрямованості : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (М. Львів, 8-9 квітня 2005 р.). – Львів : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. – 2005. – Ч. 1. – С. 64–70.
18. *Пасека О. Ф.* Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Ф. Пасека. – Львів : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2010. – 20 с.
19. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Погребняк. – Х., 2009. – 37 с.

20. Скрипченко Р. І. Юридична особа як суб'єкт злочину / Р. І. Скрипченко // Харківські студентські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 грудня 2009 р.) / за заг. ред. В. Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2010. – С. 106–108.

21. Смітєнко В. І. Кримінальна відповідальність юридичних осіб у реформованому законодавстві України / В. І. Смітєнко, Г. І. Агафонов // Экономика. Финансы. Право. – 1996. – № 1. – С. 45–54.

22. Таш'ян Р. І. Юридична особа як суб'єкт злочину / Р. І. Таш'ян // Розвиток української правової системи за роки незалежності : тези доп. і наук. повідомл. студ. наук. конф. за підсумками наук.-дослід. роботи за 2002/2003 навч. рік. – Х. : Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого, 2003. – С. 166–167.

23. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / научн. ред., предисл. д-ра юрид. наук, проф. И. М. Рагимова ; пер. с азербайджанского Б. Е. Аббасова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 325 с.

24. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Коробеева ; пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 20–21.

25. Уголовный кодекс Республики Болгария / научн. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова ; пер. с болгарского канд. юрид. наук Д. В. Милушева (Республика Молдова), канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашова (Республика Беларусь) ; вступ. статья Й. И. Айдарова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 298 с.

26. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16.06.1997 г. № 167 / предисл. министра юстиции Республики Казахстан д-ра юрид. наук, проф. И. И. Рогова // Ведомости Парламента РК. – 1997. – № 15–16. – Ст. 211. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 466 с.

27. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисл. А. В. Федорова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 410 с.

28. Уголовный кодекс Туркменистана в ред. от 10.05.2010 г. № 104–IV, вступил в силу с 01.07.2010 г. – Ашхабад, 2010. – 456 с.

29. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищих навч. закладів / П. Л. Фріс. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

30. <http://ivpz.org/>

31. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/>

Крайник Г. С. Теоретический и практический аспекты признания юридических лиц субъектом преступления.

В статье исследованы вопросы о целесообразности установления уголовной ответственности юридических лиц в законодательстве Украины. Сделан вывод о преждевременности установления такой ответственности.

Ключевые слова: юридическое лицо, субъект преступления, меры уголовно-правового характера относительно юридических лиц.

Krynyk G. S. Theoretical and practical aspects of acknowledgment of juridical persons by subject of a crime.

In the article the author has examined questions about advisability of establishing of a criminal responsibility of juridical persons in the legislation of Ukraine. The conclusion is made about prematurity of establishing of a such responsibility.

Key words: legal entity, subject of crime, measures of the criminal law in relation to legal persons.